

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2020 1.
LXII. ÉVFOLYAM SZÁM

Vadas András
Folyómeder-dinamika és birtokhatár-változás
a középkori Magyarországon

Katona Csaba
Bulgária belépése az első világháborúba
a magyar sajtó tükrében

Turbucz Dávid
Horthy Miklós a világ körül

Az 1526-os mohácsi csata helye
Varga Szabolcs, Pap Norbert, Gyenizse Péter,
Kitanics Máté, Szalai Gábor, Sudár Balázs,
B.Szabó János és Máté Gábor írásai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@btk.mta.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2020-as évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXII. évfolyam, 2020. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Vadas András** • Folyómeder-dinamika és birtokhatár-változás a középkori Magyarországon 5
- Turbucz Dávid** • Horthy Miklós a világ körül. Világ körüli út a Saida fedélzetén, 1892–1894 19
- Katona Csaba** • Bulgária belépése az első világháborúba a magyar sajtó tükrében 31
- AZ 1526-OS MOHÁCSI CSATA HELYE**
- Varga Szabolcs** • Megjegyzések II. Lajos király halálához 57
- Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor** • II. Lajos halálának helye 73
- Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor** • Az 1526. évi mohácsi csata helyszíneinek földrajzi jellemzői 111
- Sudár Balázs** • Földvár falu a török korban 153
- B. Szabó János** • Sem nem Majs, sem nem Sátorhely. Megjegyzések Pap Norbert és szerzőtársai Sátorhely vagy Majs? című tanulmányához 169
- Pap Norbert – Kitanics Máté – Gyenizse Péter – Szalai Gábor** • Reflexiók B. Szabó János „Egy Mátyás-kori oklevél...” és „Sem nem Majs, sem nem Sátorhely” című tanulmányaiban vázolt koncepciójára 179
- B. Szabó János – Máté Gábor** • Észrevételek a történeti források interpretációs lehetőségeiről és az interpretáció határaitól a mohácsi csatamező új földrajzi kutatása kapcsán 189
- MEGEMLÉKEZÉS**
- Gyarmati György** • Ormos Mária (1930–2019) 203
- Erdélyi Gabriella** • Péter Katalin (1937–2020) 207

ÉSZREVÉTELEK A TÖRTÉNETI FORRÁSOK INTERPRETÁCIÓS LEHETŐSÉGEIRŐL – ÉS AZ INTERPRETÁCIÓ HATÁRAIRÓL – A MOHÁCSI CSATAMEZŐ ÚJ FÖLDRAJZI KUTATÁSA KAPCSÁN

B. SZABÓ JÁNOS – MÁTÉ GÁBOR

REFLECTIONS ON THE INTERPRETATIONAL POSSIBILITIES OF HISTORICAL
SOURCES – AND THE LIMITS OF INTERPRETATION – WITH REGARD TO THE
NEW GEOGRAPHICAL EXPLORATION OF THE BATTLEFIELD OF MOHÁCS

The clarification of the hitherto unsolved problems connected to the battle of Mohács (1526) cannot be undertaken without the widest possible cooperation of a number of scientific disciplines. In the framework of this cooperation, geography must undoubtedly play an important role. Yet the article written by Norbert Pap and his co-authors serves only to shake our confidence whether the current research follows the right path. With the exception of a handful of phrases which promise, under the heading of “complex methods”, the collation of “historical, landscape historical and geographical” evidence, the explorations and methodology as defined by Pap and al. do not reveal much about the “how”. In fact, most of the evidence used by the authors are historical sources, which they do try to look at through “geographical eyes”, but when doing so they use them selectively and erroneously. The classic geographical and landscape morphological knowledge they bring into the analysis themselves is partly irrelevant, and partly exaggerated with regard to the debated issues, and thus repeatedly leads to mistaken conclusions in the basis historical questions.

Keywords: battlefield research, Majs, Sátorhely, Földvár, centre of the battle of Mohács, 1526

Pap Norbert és szerzőtársai ismét egy nagyszabású munkával jelentkeztek, melynek váltalt célja címe szerint az 1526. évi mohácsi csata helyszínén a földrajzi jellemzők bemutatása, különös tekintettel a Duna folyóágaira, a Karasicára, a mohácsi síkság vízfolyásaira és az állóvizekre, amelyek fontos szerepet töltek be az 1526-os események alakulásában, hiszen a szembenálló hadmozdulatait erősen befolyásolták a vízrendszer adta feltételek.¹ Teszik mindezt egy imponáló méretű, közel 114 000 karakter hosszúságú tanulmányban, amelynek jelentős része a térség földrajzi képének statikus leírásával foglalkozik, ami a

B. Szabó János, tudományos munkatárs, BTK TTI, Magyar Őstörténeti Témacsoport. Máté Gábor, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Társadalmi Kapcsolatok Intézete, Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék.

¹ Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor: Az 1526. évi mohácsi csata helyszíneinek földrajzi jellemzői. Lásd e számban.

földrajztudomány művelői számára aligha szolgál sok új meglepetéssel. Azok a részek viszont, ahol ténylegesen új megállapítások kerülnek elő a szövegben, ismételtelen Papék természetföldrajzi ismereteinek és a történeti források általuk végzett sajátos interpretációjuknak a gyümölcsei.

Mi ezúttal két témára, a szemben álló seregek pozicionálása és az úgynevezett Szakadék-Duna problémakörére koncentrálva vesszük górcső alá Pap és szerzőtársai védjegyének számító „komplex természettudományi tájrekonstrukciós módszert”, amivel, úgy véljük, mint cseppből a tenger, világossá válnak a szerzőgárda módszerének sajátosságai.

A magyar tábor fekvése

A tanulmány a keresztény sereg táborának fekvéséről számos forrás adatait idézi – külön is kihangsúlyozva a mohácsi kikötő fontosságát –, egyetlenegy közismert adat azonban hiányzik a Mohács és a tábor közelségét hangsúlyozó szövegrészből, még hozzá Brodarics István kancellár leírása, melyet pedig igen jól ismerhetnek a szerzők, hiszen számtalan alkalommal fel is használták azt. A csata vállalásának eldöntése után ugyanis Tomori hadának tábora a királyi tábor mellé költözött, s „körülbelül fél mérföldnyire Mohács alatt táborunk találkozott az övékkel, úgy azonban, hogy mi velük nem keveredtünk, hanem a két tábor között kis távolság maradt”.² Miután a szerzők azzal is tisztában vannak, hogy Brodarics adatai alapján egy mérföld kb. 8 kilométer,³ ebből pedig logikusan következne az, hogy a magyar táborok kb. 4 km-re feküdtek Mohácstól, azaz ez alapján talán mégsem a város közvetlen közelségében kellene keresni őket (lásd 1. ábra). Ám mivel Brodarics adata egyszerűen nem szerepel a szövegben, így a többi forrás adataival való összevetés lehetősége sem áll fenn az olvasó számára.

Ezen túl a szerzők úgy vélik, „hogy a táborok a terep természetes tagoltságát követve a mohácsi Duna-parttól az északi út mentén dél felé sorakozhattak a csatát megelőző készülődés idején”,⁴ egyúttal állást is foglaltak a régész Papp László felvetésével szemben, miszerint „az írott források utalásai, a régészeti jelenségek, a logisztikai és a vízvételi szempontok egy Mohácshoz közelebbi területet valószínűsítene”.⁵ Ebben az esetben azonban nem árt megjegyezni, hogy egyrészt ebből a tanulmányból (is) fájóan hiányoznak azok a korabeli források, amelyek a sokat emlegetett északi út létezését igazolnák ebben az időszakban, másrészt pedig az említett vízvételi jellemzők is számos lehetőséget kínálnának a továbbgondolásra. Paolo Giovio említett 1531-es munkájában egyrészt azt írta, hogy a tábor a Dunától egy nyíllövésnyire állhatott, másrészt viszont ugyanebben azt is állította, hogy

² Brodarics István: Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről. In: *Mohács*. Szerk. B. Szabó János. Bp., 2006. 143.

³ Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor: Az 1526. évi mohácsi csata helyszíneinek földrajzi jellemzői. (= Földrajzi jellemzők.) Lásd e számban. Brodarics István korában egy magyar mérföld valóban kb. 8000 méternek felelt meg. Lásd Bogdán István: *Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig*. Bp., 1978. (Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltartan és történeti forrástudományok 3) 85.

⁴ Pap et al.: Földrajzi jellemzők, 136.

⁵ Uo. 138.

„a csatamező mindig tele volt ezekkel a zaklató, sok kellemetlenséget okozó [török] lovasokkal, ezért a magyar táborban szekerek mögé kellett zárkózniuk, s a tőlük balra, nyíllövésre lévő Dunáig se mertek kimenni, hogy lovaikat megittassák, ezért kutatásba próbálták vizet keresni”.⁶ Vagyis a forrás közlésének teljességét idézve már épp az tűnik ki, hogy az adott körülmények között még a Duna feltételezett közelsége sem orvosolta feltétlenül gondjaikat e téren. S akkor még nem is jutottunk el addig a problémáig, hogy a Mohács környéki Duna-szakasz esetében a korabeli források vajon mit is érthettek Duna alatt...

A csatater és a magyar harcrend viszonya

A szerzők ismét deklarálták, hogy „a mocsártól kiinduló, a síkságot keresztüljelző árokról a török krónikás Lutfi pasa is beszámolt: »egy kém hírül hozta, hogy a gyaurok, azonkívül, hogy ilyen nagy számmal vannak, még egy nagy árkot is ástak, melynek egyik vége egy hegyig, másik pedig a Dunáig nyúlik, s melyen lehetetlen áthatolni«. A kérdéses árok vagy völgy erősen elütött a síkság aktív vízfolyásainak sűrűn kanyargó, meanderező völgyeitől. A közel 5 kilométer hosszú és kilométeres nagyságrendű, enyhe ívet leíró, 50–70 méter széles egykori meder mesterségesnek tűnhetett a helyet távolabbról szemlélő felderítők számára.” Így mi is kénytelenek vagyunk ismételt felhívni a figyelmet arra, hogy Lutfi pasa éppenséggel arról tudósított, hogy az oszmánok kémei szerint a magyarok ezt az árkot a csata előtt létesítették vonalaik előtt. Ráadásul az eredeti oszmán-török szövegben szereplő szó,⁷ a valóban ’árok’ jelentésű *handak* nem természetes képződményekre utal – mint például egy őskori Duna-meder –, hanem kifejezetten valamiféle mesterséges létesítményt értettek alatta. Így aztán nem túl meglepő, hogy a jól ismert magyar közmondás („aki másnak vermet ás”) török megfelelője így szól: „másoknak készített *handak*jába esett”.⁸ A kérdéses árok mesterséges voltát erősíti meg egy másik, szintén Lutfi pasánál olvasható kifejezés is: a szerző szerint ugyanis a magyarok kiásatták (*kazdirmislar*) azt.⁹ Vagyis a hivatkozott forrásrészlet alapján igen nehéz elfogadni azt a magyarázatot, hogy a feltételezett ősi Duna-medret a környékbeli patakokhoz képest egyenes vonala miatt „tévedésből” nézték volna mesterséges sáncnak. Háborús helyzetben ugyanis akár a felderítőkről, akár a hadi tapasztalatokban bővelkedő történetíróról nehéz feltenni, hogy valóban összetévesztettek volna egy széles, ámde sekélyes természetes horpadást a harcmezőn egy frissen ásott sáncárokkal, aminek a funkciójából adódóan nyilvánvalóan más volt a szélessége és mélysége is, mint a szerzők által említett, feltételezhetően őskori medernyomnak.

A tanulmányban további, ugyanilyen módon, azaz meglehetősen sajátosan értelmezett forrás-interpretációkra bukkanhatunk. Ehhez egy sajátos táblázatos formát válasz-

⁶ Paolo Giovio: Krónika a törökök viselt dolgairól. 1531. (Részlet.) In: *Mohács*, 159.

⁷ Lutfi pasa: *Tevârîh-i Âl-i Oszmán*. Isztambul, [1341] 1923. 326.

⁸ Julius Theodor Zenker: *Dictionnaire turc-arabe-persan*. Leipzig, 1876. 413. Vö. Muallim Naci: *Lugat-ı Naci*. Isztambul, [1318] 1900. 346.

⁹ Sudár Balázs szíves szóbeli közlése nyomán.

tottak a szerzők, amely révén elvégeztek egy, „a csatater helyeinek összefoglaló értékelésére” vállalkozó összehasonlító vizsgálatot¹⁰ – azaz kritika alá vették a sajátjuk mellett felmerült egyéb lehetséges csatater-lokalizációkat –, s ennek végén elégedetten nyugtázták, hogy a „táblázatban szereplő adatok alapján és a csatater ismert jellemzői szerint Sátorhely környéke felel meg legjobban a csatater leírásának és Brodarics távolságadatainak”. Nos, a „táblázatban szereplő” kifejezés ez esetben igen fontos megkülönböztető erővel bír, mert amikor a táblázatban szereplő állítások forrásaihoz fordulunk, illetve a táblázatból valamilyen oknál fogva kimaradt forrásadatokat is megkíséreljük figyelembe venni, már korántsem ennyire meggyőző a felvonultatott érvrendszer.

Az első szembeszökő probléma ismét Brodarics távolságadata kapcsán merül fel, melyről azt állítják Papék, hogy „a csata centrumtértségének helyszíne Brodarics adatai alapján egy mérföldre (kb. 8 kilométerre) fekszik Mohácstól”,¹¹ Brodarics azonban ettől az állítástól eltérően nem valamiféle „centrumtérseget”, azaz a küzdelem színhelyét, hanem a magyar hadsereg harcrendjének felállási és kiindulási helyét határozta meg ilyen módon: „a had fősorakozott, Mohácstól egy, az ott folyó Dunától fél mérföldre volt. Ezen a helyen – mint imént írtuk – nagy és széles mezőség húzódott, melyet erdő, cserjés, víz, domb sehol sem szakított meg”.¹² Ebből pedig az logikusan következik, hogy a táblázatban közölt állítás sugalmazása ellenére (lásd 1. ábra) Sátorhelynek kb. a magyar sereg vonalai közé, a megtalált tömegsíroknak pedig kissé e mögé kellett volna esni – már ha komolyan vesszük Brodarics állítását, mint ahogy azt látszólag Papék tették.

Ahhoz azonban, hogy a magyarok a törökökkel megütközzenek, ezt a pozíciójukat el kellett hagyniuk és előre kellett mozogniuk dél-délnyugati(?) irányba, azaz a csata valódi „centrumtértségének” még ezen a kb. 8 kilométeres körön is kívülre kellene esnie.

Ez pedig további kérdéseket vethet fel: ha a magyar csatarend itt állt, és a sátorhelyi „hátság” lett volna az a domb, amelyet Brodarics említett – mint azt Papék vélelmezik –, akkor vajon mire is gondolhatott a kancellár, amikor erről írt: „a nap nagyobb részét az ellenségre való várakozásban töltöttük; ez most nem küldött ki annyi előőrsöt, ami a mieinkkel könnyű csetepatékat és előcsatározásokat szokott vívni, hanem mindaddig meghúzódott ama dombok mögött, kétségben hagyva afelől, vajon a mieinket akarja-e azokba a szűk járatokba becsalni [kiemelés – B. Sz. J., M. G.]”.¹³ Hol van errefelé bármiféle „szűkület”? Illetve ilyenformán a sátorhelyi „hátság” hogyan takarhatta volna el a magyarok szeme elől Báli bég lesvetésre induló csapatát a Borza völgyében? De további aggályokat szül Brodarics azon megjegyzése is, amely szerint a harc második fele „már nem azon a széles síkságon, hanem az ágyúk előtt” zajlott. Eszerint a magyar sereg a harc során a sereg felsorakozásának helyétől jócskán eltávolodhatott, s valamiféle szűk helyre ért.

A keleti és déli irányban szóba jöhető területek kizárására való törekvés azonban nemcsak pozitív, hanem negatív állításokban is testet öltött a szövegben. A Majs előtti

¹⁰ Pap et al.: Földrajzi jellemzők, 133.

¹¹ Uo. 134.

¹² Mohács, 149.

¹³ Uo. Az eredeti latin szövegben szereplő *locorum angustias* szó szerinti fordítása inkább „szűk helyekre” lehetne. (Köszönet a szerkesztőknek, hogy felhívták a figyelmünket erre az eltérésre.)

1. ábra. Brodarics kancellár magyar mérföldben megadott adatai – 8 km-es értékkel számolva – a modern földrajzi környezetre vetítve

térség történeti vízrajza¹⁴ kapcsán azonban rögtön meg is jegyezhetjük, hogy amíg a Papék csoportja által készített történeti rekonstrukciós térkép és a térséget favorizáló Bertók Gábor hasonló térképe nem kerül szinkronba egymással, addig csakis egy független – és pártatlan – földrajzi rekonstrukció eredményei tűnnének hihetőnek e téren. A szerzőknek a lehetséges délebbi helyszín kapcsán is van fontos mondanivalójuk: „Brodarics szerint a csata fátlan síkságon zajlott.” Szerintük Udvar-Buziglica térsége azonban egyértelműen nem felel meg a fátlan sík terület képének.¹⁵ Ez a megállapítás azonban egyfelől a földrajztudományban járatos szakemberektől kissé sommásnak tűnik, hiszen mit sem árul el arról, hogy miért is gondolják azt, hogy eme igencsak pontatlanul leírt térség minden négyzetméterét erdő borította volna, vagy hogy az általuk felhasznált 18. századi térképek alapján vajon minden további nélkül kimondható-e, hogy ezek a térség növénytakarójának 1526-os állapotát tükrözték?¹⁶ Arra azonban ez az állítás mégis remek lehetőséget

¹⁴ Vö. Pap et al.: Földrajzi jellemzők.

¹⁵ Uo. 133.

¹⁶ „Az első katonai felmérés ezen a helyen erdőt mutat a síkon. A síkság déli részén Buziglica körül erdő látható [Buziglica Wald.]” Pap et al.: Földrajzi jellemzők, 134. 87. j.

kínál, hogy emlékeztessünk: a szekszárdi apátság Földvár birtokának déli szomszédját 1338-ban egy Hermann-erdőnek nevezett erdőség alkotta – amely szintén a szekszárdi apátság birtokában volt¹⁷ –, s ennek a déli erdőnek a létét erősíti meg az 1478. évi mersei határjárás általuk idézett részlete is.¹⁸ Burgio bárónak a csatáról szóló rövidke beszámolójában pedig – egyelőre egyedüli ismert említésként – az áll, hogy „látva az ellenség futását, a mieink utánuk vetették magukat, s egy erdőig üldözték őket”.¹⁹ Amennyiben a késő középkori Földvár netán mégis Udvar térégeiben lett volna – mint az igencsak okkal vélelmezhető²⁰ –, a csata eme leírásában a növénytakaró szempontjából megnyugtató módon épp minden a helyére került volna. (Amennyiben tényleg Földvár lett volna az a falu, amelyről Brodarics megemlékezett a leírásában.)

A Szakadék–Duna kérdése

A tanulmányban fontos szerepet tölt be a Duna nyugati (mohácsi) ágának vízrajzi, morfológiai leírása és fejlődésének kérdése, amely érvelésükben nemcsak a víz hajózhatóságával, de a csataterrről való elmeneküléssel és a király halálával is szorosan összekapcsolódik. Papék szerint a mohácsi Duna-ág a mainál lényegesen kisebb vízhozammal rendelkezett, amely eléggé széles és mély volt a hajózáshoz, de alkalmasint át is lehetett rajta kelni. A koncepció megalkotásában kulcsszerepet kapott egy 18. századi tanúvallatás, amit a szerzők Szita László 1976-ban publikált forrásszemelvényeit felhasználva elemeznek.²¹ Ebből kiindulva a Duna nyugati ágát „Szakadék–Dunának” nevezik, jóllehet az értelmezést zavarja, hogy négyféle írásmódban teszik ezt meg, „Szakadék–Dunának”, „Szakadék Dunának”, szakadék Dunaként és szakadékként is emlegetik. Az írásmódnak nagy jelentősége van, hiszen nem mindegy, hogy egy tartós névvel bíró kételemű helynévről van szó, vagy a szakadék csak jelzői, köznévi értelemben szerepel az állandó helynévi elem (Duna) előtt. A szöveg hangsúlyos megállapításaiból mégis az derül ki, hogy az előbbi eset állhat fent, hiszen az Öreg-Duna párjaként említve állítják, hogy a „nyugati ágat Szakadék–Dunaként emlegetik”,²² majd azt írják, hogy a 18. században ez volt az ág neve, sőt a 4. ábrán is helynévként, a mai mohácsi Duna folyam megfelelőjeként tüntetik fel.

A levéltári forrás alapján a 'szakadék' jelző helynévi értékű használatára következtetni alig lehet, hiszen a kis- és nagybetűk írásmódja ebben a korban teljesen esetleges.

¹⁷ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Bp., 1966–1998. I. 302.

¹⁸ „Egy 1478. márciusi határjárás, mely Merse birtok határait tisztázza Földvár birtoktól délre, a Borza völgyében dél felé, Danócz irányába haladva két névvel bíró erdőt is felsorol: »Kaysa« és »Wanalygethe«.” Pap et al.: *Földrajzi jellemzők*, 134. 87. j.

¹⁹ Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak. Pozsony, 1526. szeptember 5. In: *Mohács*, 94.

²⁰ B. Szabó János: Egy Mátyás-kori oklevél és a mohácsi csata centrumában fekvő Földvár falu „rejtélye” (Egy évszázados kirakós játék új darabjai). In: *Hunyadi Mátyás és kora*. Szerk. Bárány Attila et al. Debrecen, 2019. 149–159.

²¹ Szita László: Mohács társadalmi és gazdasági fejlődése a XVIII. század első felében. *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. Szerk. Szita László. Pécs, 1976. 49–87.

²² Pap et al.: *Földrajzi jellemzők*, 140.

A vonatkozó forrásrészlet betűhű átiratban így néz ki: „a réghi Török údöben ezen szakadék Duna vette az eöregh Dunából eredetitt”.²³ Láthatjuk, hogy az Öreg-Duna esetében sem a mai írásmóddal találkozunk, de ugyanennél a tanúnál legalább egyértelmű utalást találunk annak földrajzi név voltára: „Mindenkoron azon Dunát hallotta eöregh Dunának neveznyi”. Öreg-Duna tehát biztosan van, de létezik-e a „Szakadék-Duna”? Még mielőtt erre a kérdésre válaszolnánk, térjünk ki röviden az iratok tartalmára és keletkezésének okára. A hosszabb bemutatástól szerencsére mentesít minket Szita László írása, aki a forrásrészletek mellett tartalmi kivonatot is adott az iratokról. Fontos megállapítani, hogy nem egy, hanem három iratról, tanúvallatási jegyzőkönyvről beszélhetünk. Időben az első két irat (1746, 1747) a pécsi püspökség és a Bács vármegyei kamarai uradalom közötti határprobléma, a harmadik (1751) a pécsi püspökség és a Bellyei-uradalom közötti hatalmaskodás kivizsgálása során keletkezett (2. ábra). A szóban forgó terület, ahol a határhaználati problémák előkerülnek, nem a Mohácsi-sziget egészét, hanem annak egy kis részét, a Kadia-szigetet érinti (lásd 3. ábra). A kétségek eloszlátása végett idézzük most ide az 1751-es jegyzőkönyv harmadik kérdőpontját (a továbbiakban modern átiratban adjuk közre a szemelvényeket):

„Vallja meg azt is a tanú, melyik Duna tartatott régenten is valóságos Öreg-Dunának? Nemde nem az, mely Kadia-szigetnek napkelet felől való oldalát mossa, és Nemes Baranya v[árme]gyét, Nemes Bács v[árme]gyétől hasítja és különbözteti? A másik pediglen, amely napnyugat felől való oldalát mossa, csak szakadék Duna légyen?”²⁴

A Kadia-sziget a második katonai felmérést alapul véve Hercegszántótól nyugatra, légvonalban nagyjából 5,5 km-re található, kiterjedése a 19. század közepén kb. 2,5 km² volt. A 18. század közepén keletről az Öreg-Dunának nevezett ág (ami egyben a vármegye-határ is volt), nyugatról pedig a Kis-Dunának vagy szakadék Dunának is nevezett ág határolta, ami a Kadia alsó (déli) csücskénél egyesült a Konyica-fokkal.

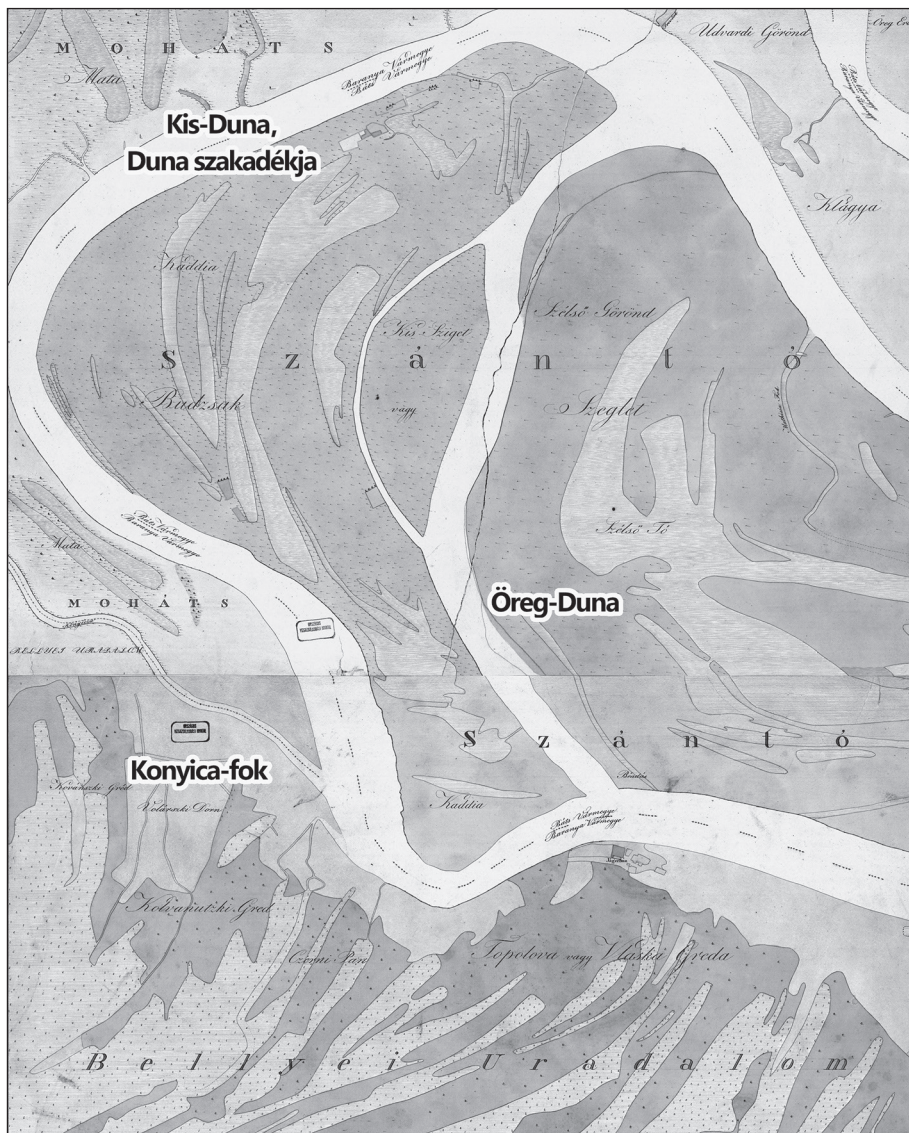
A fok torkolati pontjától keletre az Öreg-Duna középvonaláig megállapított választóvonal a Bellyei-uradalom északi határát jelezte, amit a püspökség emberei vitattak. A Kadia északi része pedig a hercegszántói és béregi jobbágyok (bácsi kamarai uradalom), valamint a püspökség jobbágyai közötti határvillongások helye volt. A tanúk az ábrán szereplő vizek halászatára, halásztanyák használatára, az ágak hajózására és korábbi határjárásokra emlékeznek vissza. Mivel a szerzők csak a Szita által közölt forrásrészleteket idézik, gyanítható, hogy azok kontextusával sem voltak tisztában, ezért aztán a „Szakadék-Dunát” tévesen azonosították a Mohácsi-Dunával. Pedig ennek tarthatatlanságára a forrást először közlő Szita László is felhívta a figyelmet, aki világosan leírta, hogy a szakadék Duna a Kadia-szigetet nyugatról határoló ág volt.²⁵

Nemcsak a jegyzőkönyvek kérdőpontjai, de a tanúk is pontosan megadták a határvillongások helyét. A mohácsi Kálmán Lajos ekképpen vallott: „az Öregh Dunának valamerre mostan folyt [...] más felé folyamotja nem volt, és azon kis Duna csak szakadékja

²³ Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Baranya Megyei Levéltár (= BML) Baranya Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Peren kívüli eljárás iratai. Bírói vizsgálatok (IV. 1. p. 3.) VIII. 223. 1751. 6. tanú.

²⁴ MNL BML IV. 1. p. 3. VIII. 223. 1751.

²⁵ Szita: Mohács, 77.

2. ábra. A 18. századi perekben szereplő vizek elhelyezkedése a Duna mappáció térképlapján. Az eltelt időben a vizek szélessége és a határok futása is részben megváltozott, de a vitás határ-
részek azonosítása elvégezhető.²⁶

²⁶ Duna mappáció DVD. S 80. no. 126. 1549, 1553 (1830–1840).

3. ábra. A Kadia-sziget elhelyezkedése a Mohácsi-szigeten²⁷

amaznak [ti. az Öreg-Dunának], melyben mostani szántóiak halászni akarnak” [ti. a sziget felső része]. Majd elmondja, hogy a „deutralis szakadékon bácskaiakat” találtak (szántóiakat), akiknek hálóit, csónakjait, más eszközökkel együtt elvették és nem adták vissza nekik.²⁸ Kétségtelenné teszi a geográfusok lokalizálásának téves voltát az alábbi, a sziget déli csücskére vonatkozó idézet is, amelyben a szántóiak tanyahelyéről esik szó: „Samu Bellyei Praefectus úrtól az elmúlt 750-ik esztendőben kértek szabadságot Kadia sziget dél felül való oldalában szakadék Dunán tanyát kitisztogatnyi, melyet kitisztogatván és halásznyi kezdvén cameralis tiszt fegyveres pandúrokkal együtt ki verték őket.”²⁹ Papék koncepciója csak akkor állná meg a helyét, ha a két ág szétválásának helye valahol Bába és Szeremle környékén lenne, de nem ott van. Más lenne a koncepció megítélése akkor is, ha általános mederfejlődési jelenségről beszélnének, de nem ezt teszik. A „Szakadék-Duna” értelmezésükben a Mohácsi-Dunával egyenlő, nemcsak a 18. században, de a mohácsi csata idején is.³⁰

²⁷ Explicatio Mappae Projectum Divisionem Danubii Fluvii... MNL Országos Levéltára. Helytartótanácsi térképek. S 12. Div. XIII. No. 232. 1794.

²⁸ MNL BML IV. 1. p. 3. VI. 159. 1746. 4. tanú.

²⁹ MNL BML IV. 1. p. 3. VIII. 223. 1751. 5. tanú

³⁰ Pap et al.: Földrajzi jellemzők, 116., 140–141.; Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor: II. Lajos halálának helye. Lásd e számban, 87., 90., 101.; Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor: A történelmi táj rekonstrukciója. *Rubicon* 31 (2020) 1. sz. 41.

Érdemes tovább vizsgálni, és egy kicsit hosszabban időzni Papék érvelésénél, hiszen az „összetett történeti, tájtörténeti, földrajzi bizonyítékokon alapuló megközelítési mód” egyéb problémái is kiütköznek a „Szakadék-Duna”-koncepcióban. Igazat adhatunk a szerzőknek abban, hogy a szakadék Duna kicsi lehetett. Ők 50 méterben határozták meg a szélességét (a 17. századra is értve) egy, szintén a forrásban elérhető adatra építve, ami az ágot a Konyica-fok szélességéhez hasonlítja.³¹ Meglepő módon úgy vélik, hogy a Konyica azért szerepel az iratban, mert ez volt az „egyik legjelentősebb csatorna/fok a szigeten”. Láthatjuk azonban, hogy a Konyica és a Kis-Duna (szakadék Duna) vízrajzilag is összefüggött egymással, de határhelyzete miatt is fontos volt, ez a térképen is jól követhető. A Konyica tehát nem „csak úgy”, példaként, hanem okkal kapott helyet a szövegben. De vajon a pécsi geográfusok hogyan látják a szakadék ág fejlődését? Papék azt állítják, hogy „A tanúk szerint az Öreg-Dunából az újabb, mohácsi ágba tehát csak az 1680-as években kezdett a víz »arra tsavarodni«.” Majd, hogy a Duna fő víztömege a 17–18. században helyeződött át a nyugati ágba, és „ez „eredményezte a mai szélesebb mohácsi ág kialakulását, és a keleti ág vízhozamának lecsökkenését”.³² Mivel a „tsavarodást”, vagyis a víztömeg áthelyeződését a forrás alapján kötik időhöz, ezért vegyük most szemügyre, mit is vallottak konkrétan az ág „születéséről” a szigetet használó parasztok és halászok. A szakadék Duna Vékényi Gergely szerint a kialakulásakor „Oly kicsiny volt, csak egy ló fejet keresztül által tévén könnyen által lehetett rajta menni”.³³ Egy másik tanú, a kölkedi Kiss János szerint VI. Károly dicsőseges seregeinek vonulása idején át lehetett rajta lépni.³⁴ Egy általuk is idézett vallomásban pedig ez szerepel: „Ha egy darab fát által vetettek rajta könnyen száraz lábban etcer-kétcer által lehetett lépni.”³⁵ Vagyis nemhogy hajózásra, de még halászásra sem gondolhatunk a 17. század végén, azért, mert ez nem a Mohácsi-Duna, hanem egy ekkor születő kicsiny ág volt csupán. A tanúk a vallomások idején már szélesebb vizágot láttak maguk előtt. Balatinác Jozo szerint nagyjából 1727 körül vette arra a Duna „nagyobb folyamotját”, vagyis kezdett el szélesebb ág kialakulni.³⁶ Benes István a kiszélesedés folyamatát beszélte el igen érzékletesen: „Duna alkalmas erejét arra vévén ezen szakadék Dunát alkalmasint megszélesítette”.³⁷ A „fakadástól” a szélesedésig tartó dinamikus mederfejlődési folyamat nem szerepel a kutatócsoport érvelésében, ők 50 méter szélesnek vették a „Szakadék-Dunát”, ami talán még a vallomások idején sem volt ilyen terjedelmes. Az egyetlen konkrétabb, szélességre utaló adatot Andreas Kollutác vallomásában találjuk, aki 9 vagy 10 öl szélesnek tartja, tehát jó esetben is 20 méter szélesnek, de még erről sem tudni, hogy a meder kialakulásának mely állapotára vonatkozatható.³⁸

Adódik tehát a kérdés: a földrajzi elemzés miért egy későbbi, talán még a vallomások idején sem létező szélességet határozott meg a mohácsi csata idején érvényesnek? És

³¹ Pap et al.: A történelmi táj, 41.; Uők: Földrajzi jellemzők, 118.; Uők: II. Lajos halálának helye, 87.

³² Pap et al.: Földrajzi jellemzők, 118.

³³ MNL BML 1. p. 3. VIII. 223. 1751. 3. tanú.

³⁴ Uo. 15. tanú.

³⁵ Uo. 6. tanú.

³⁶ MNL BML 1. p. 3. VII. 177. 1747. 5. tanú.

³⁷ MNL BML 1. p. 3. VIII. 223. 1751. 5. tanú.

³⁸ Uo. 10. tanú.

egyáltalán honnan ered az 50 méteres szélesség? Már említettük, hogy a forrás a szakadék Dunát a Konyica méretével veti össze. Papék a vízrendszer rekonstrukciójáról beszélnek, de az már nem derül ki, hogy a szélesség rekonstruálását hogyan végezték el. Ábrájukon a második katonai felmérés térképlapja szerepel. A Mapire internetes felületén a Konyica 50 méteres szélességűnek (is) mérhető, tehát jó eséllyel így „mérték”. Még ha ez így is volt, ez csak a 19. század közepi állapotnak fogadható el. Mit kezdjünk azonban azzal a 332 évnyi időbeli távolsággal, ami a mohácsi csata és a „mért” érték ideje között van? Az ág „komplex rekonstrukciója” röviden így összegezhető: egy 1858-as térképen mért adatot, 18. század közepi (időben visszatekintő) forrás értelmezése alapján a 17. század végi állapotnak fogadják el. Majd ezt időben még tovább kiterjesztik, és a csata idején is 50 méteres szélesre taksálják a „Szakadék-Dunát”. Ez még akkor sem lenne elfogadható, ha a szakadék Duna valóban azonos lett volna a Mohácsi-Duna-ággal, hiszen nem számolnak a Duna mederveviszonyainak időbeli változékonyságával.

A „Szakadék-Duna”-koncepcióban természetesen a vízi közlekedés kérdése is előkerül. A szerzők többször utalnak rá, hogy a baracskai ágon haladt inkább a forgalom, de a mohácsi ágot is járták: „A források alapján tudjuk róla, hogy bár keskeny volt, de hajózható, kivéve a nagyon száraz időszakokat.”³⁹ Ez a mondat is példázza az egész munkát végigkísérő problémát: a természetföldrajzilag determinált előfeltevés és a történeti források összehangolásának megoldatlanságát. A víztömeg áthelyeződésének koncepciója (előfeltevés), amit a hidromorfológiai és geológiai érvek alapján ismertetnek, általános természetföldrajzi sajátosság, ezzel szemben ellenvetésünk nem lehet, de a 18. századi forrásaik nem bizonyítják azt, hogy a mohácsi ág esetében ez a 17–18. századi fordulóján játszódott le. Ezért aztán minden ebből következő kérdés „csavarodik”. Ilyen a Konyica „mérésének” és hajózhatóságnak kérdése is. Ha komolyan vették volna a forrás használatát, akkor nem kerülte volna el a figyelmüket, amit Gyuko Malenovics vallott a „szakadék Duna” szélességéről. Szerinte a Konyica-torkolattól felfelé egyre keskenyebb a szakadék Duna ága, ott „nem is jártak és most sem járnak” hajókkal. Vagyis az általuk idézett forrás sem engedi meg a „Szakadék-Duna” hajózhatóságának feltételezését, kizárólag a későbbi, 18. század közepi/végi formájában. Röviden összefoglalva: Papék egy tévesen lokalizált vízág rosszul „mért” szélességét alapul véve, a mederfejlődés időbeli tendenciáit és hajózási viszonyait figyelmen kívül hagyva állítják: a király nem ott halt meg, ahol eddig gondoltuk, és voltaképpen minden eddigi kutatás tévúton járt az igazság megismerésében.

Ki kell jelentenünk, a „Szakadék-Duna”, úgy és abban a formában, ahogy Pap Norbert és kutatócsoportja leírta, nem létezett. Léteztek viszont szakadék Dunák. Sokuk anélkül múlt el és alakult tovább, hogy állandó nevet kapott volna. Emellett Duna szakadékok is léteztek. A szakadék közszó ugyanis több jelentéssel bírt. Többek között 'hirtelen mélységet', 'meredek és mély völgyet', 'kis vízfolyást', 'vízmosásos, mély árkot' is jelentett a régiségben, a nyilvánvaló 'vízág' jelentés mellett.⁴⁰ A határpercek szerint a 'szakad' ige a vízrajzi viszonyok leírására is gyakran használatos volt, az egybeszakad például a vizek

³⁹ Pap et al.: Földrajzi jellemzők, 118.

⁴⁰ Bába Barbara – Nemes Magdolna: *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debrecen, 2014. 290.

összefolyását jelentette.⁴¹ De nemcsak a vizek, az utak, a határok is egybe- és öszveszakadtak a korabeli nyelvezetben. Mindez különös jelentőséggel bír a Papék által is idézett források értelmezésekor. Hiszen egyáltalán nem mindegy, hogy az általuk egyedülként megadott 'Duna folyóág' jelentést fogadjuk-e el, vagy esetleg a többi értelmezésnek is tered adunk. Meggyőződésünk, hogy Liszti László versét is másként kell olvasnunk, mint ahogy Papék tették, a szerző nemcsak rímekeket keresett, amikor a föld-hasadás és Dunabéli áradás szavakkal jellemezte a király halálának a helyét. Nem egy hosszú, „Szakadék-Dunát” (folyóágot) látott, hanem, ahogy a költemény fogalmaz, földhasadást, meredek partú, mély árku „Duna szakadást”.

Zárszó helyett: a földrajzi kutatások útjai

A mohácsi csata eddig megoldatlan kérdéseinek tisztázása nem egy tudományt megmozgató, de diszciplínák széles körű összefogását igénylő feladat. Ebben az összefogásban teljes joggal van jelen a földrajztudomány is, a cikk alapján azonban elbizonytalanodtunk, hogy jó úton járnak-e a jelenlegi vizsgálatok. Ha tüzetesebben áttekintjük Papék vizsgálatait és az általuk definiált módszertant, azon a néhány mondatnyi megjegyzésen kívül, ahol a komplex módszerek alatt „történeti, tájtörténeti, földrajzi” bizonyítékok összevetését ígéri, nem sok minden derült ki a „hogyanról”. Valójában a Papék által felhasznált források javarészt történeti források, amiket megpróbálnak ugyan „földrajzos szemmel” vizsgálni, ám ezeknél jellemzően szelektív, olykor téves forráshasználat érvényesül. Az általuk hozzáadott klasszikus földrajzi, tájmorfológiai tudás részben irreleváns, részben pedig eltűzött a vitás kérdéseket illetően, így a megkerülhetetlen történeti kérdésekben újra és újra téves következtetésekre jutnak.

Meggyőződésünk, hogy az interdiszciplináris kutatások csak akkor vezethetnek eredményre, ha ezekben a részkutatások eredményei csúcsosodnak ki, érnek be. Bár a tanulmány a mohácsi csata helyszíneinek földrajzi bemutatását ígéri, valójában nem tesz mást, mint a szavak szintjén „forradalmasítja” a források értelmezését. Nem a részletek elmélyült kutatásáról szól, sokkal inkább a nagy kérdések (II. Lajos halála, a csata helye) újraértelmezésének kísérletéről, késznek tűnő, kérdéseknek nem sok helyet adó teóriákról. Az ilyen jellegű írások legfeljebb hipotézisnek, a tényleges kutatást megelőző gondolatok bemutatásának tekinthetők, hiszen a bennük szereplő állítások háttere nincs megfelelő módszerekkel feltárva.

Hogy milyen jellegű módszerek alkalmazását várhatnánk? A természettudomány részéről például a sztratigráfia, a pollenanalízis, a dendrokronológia vagy a klímátörténet beemelését a kutatásba. Ezekkel valóban vizsgálható lenne a Duna vízállásának, a Borza-sík feltöltődöttségének vagy az 500 évvel ezelőtti növényzetborítotttságnak a

⁴¹ MNL BML IV. 1. p. 3. V. 123. 1745. „...forráskútnak vize bikali patakban bészakad...”. Egyéb példák a 'szakadni' ige torkoll, egybefolyik jelentésére: Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítések befejezéséig. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. I–XI. Szerk. Dr. Puskás Attila et al. Szekszárd, 1968–1987. VII. 11., 13., 16., 22., 64., 161.

kérdése. Eredményes, és jó „elegyet” alkotó interdiszciplináris kutatásokból szerencsére nincs hiány. Útmutatónak elég utalnunk a Kázmér Miklós és mások által szervezett környezettörténeti konferenciák előadásaira, ahol nemcsak a „kis helyek” mélyreható természettudományi vizsgálatának mikéntjére, de a humán- és természettudományok közötti összehangolt munkára is szép példákat találunk. Sajnos az ilyen típusú módszerességnek nem találtuk nyomát a dolgozatban. Mindazonáltal bízunk benne, hogy a földrajztudomány a jövőben valóban olyan elemeket, építőköveket ad majd hozzá „nagy nemzeti kirakósunkhoz”, amikre fenntartások nélkül építhetünk.

CONTENTS

STUDIES

András Vadas <i>River-Bed Dynamics and Changing Estate Borders in Medieval Hungary</i>	5
Dávid Turbucz <i>Miklós Horthy around the World Globe. Trotting onboard the Saida, 1892–1894</i>	19
Csaba Katona <i>Bulgaria's Entry to World War I in the Mirror of the Hungarian Press</i>	31

THE SITE OF THE MOHÁCS BATTLE OF 1526

Szabolcs Varga <i>Remarks on the Death of Louis (II) Jagiellon</i>	57
Norbert Pap – Péter Gyenizse – Máté Kitanics – Gábor Szalai <i>The Place where Louis (II) Jagiellon Died</i>	73
Norbert Pap – Péter Gyenizse – Máté Kitanics – Gábor Szalai <i>The Main Geographical Features of the Scenes of the 1526 Battle of Mohács</i>	111
Balázs Sudár <i>The Village of Földvár in the Ottoman Era</i>	153
János B. Szabó <i>Neither Majs, nor Sátorhely. Remarks on the Paper of Norbert Pap and his Co-Authors Called “Sátorhely or Majs”?</i>	169
Norbert Pap – Máté Kitanics – Péter Gyenizse – Gábor Szalai <i>Reflections on the Conception of János B. Szabó as Outlined in his Papers “Egy Mátyás-kori oklevél...” and “Sem nem Majs, sem nem Sátorhely”</i>	179
János B. Szabó – Gábor Máté <i>Reflections on the Interpretational Possibilities of Historical Sources – and the Limits of Interpretation – with Regard to the new Geographical Exploration of the Battlefield of Mohács</i>	189

COMMEMORATIONS

György Gyarmati <i>Mária Ormos (1930–2019)</i>	203
Gabriella Erdélyi <i>Katalin Péter (1937–2020)</i>	207

E számunk szerzői

Erdélyi Gabriella, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport ● Gyarmati György, nyugdíjazott egyetemi tanár, főigazgató ● Gyenizse Péter, habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Térképészeti és Geoinformatikai Tanszék ● Katona Csaba, tudományos munkatárs, BTK TTI, Tudományos információs témacsoport ● Kitanics Máté, tudományos főmunkatárs, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék ● Máté Gábor, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Társadalmi Kapcsolatok Intézete, Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék ● Pap Norbert, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék, tudományos tanácsadó, BTK TTI ● Sudár Balázs, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport ● B. Szabó János, tudományos munkatárs, BTK, Magyar őstörténeti témacsoport ● Szalai Gábor, tudományos segédmunkatárs, BTK TTI ● Turbucz Dávid, PhD, posztdoktor kutató, BTK TTI, Horthy-korszak témacsoport ● Vadas András, PhD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Középkori Történeti Tanszék ● Varga Szabolcs, tudományos munkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport.
(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erszebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

